

ÁLDOZATOK ÉS HŐSÖK

Szabó Péter Don-kanyar című könyvéről

A doni katasztrófát elszenvedett doni hadsereg katonáiról hosszú időn át legfeljebb mint szerencsétlen, lelkiismeretlenül odavetett áldozatokról volt szabad beszélni. Szó sem lehetett arról, hogy kiemeljék a tiszték és a derék egyszerű katonák helytállását, nemegyszer hősiességét. Nem lehetett, mert egy „fasiszta” hadsereg katonái nem lehetnek hősök – ez volt a bornírtságában szinte már komikus felfogás.

Nemeskürty István volt az első, aki amellett, hogy megadta az áldozatoknak kijáró tiszteletet, könyvében már helyállásról, kötelességteljesítésről és hősiességről is írt. A kálvária, amit könyvével megjár, jól jellemzi a viszonyokat: vagy hat évig nem akadt kiadó, amely vállalni merete volna a kiadást. Amikor azután megjelent, mondhatni bombaként hatott. Még most is őrzöm a könyvről folytatott szenvedélyes viták emlékeit, s még ma is fülemben csengenek a vitaközök – nagyrészt fiatalok – felháborodott felkiáltásai: „Miért hazudtak nekünk?”.

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy Nemeskürty könyve végül is az akkori katonai vezetők erkölcsi támogatásával, enyhe nyomására jelenhetett meg. A katonákat feltehetően az indította erre a politikusok és ideológusok felfogásától élesen eltérő véleményre, hogy felismerték: szakmai szempontból kutatandó kérdéssről van szó, ezért képtelenség hallgatni, vagy pusztán ideológiakusan beszélni róla. De bizonyára közrejátszott az is, hogy katonai szakemberek lévén, tisztában voltak a katonai erények ápolásának fontosságával. Ugyanakkor a szovjet érdekeket és az internacionalizmust előtérbe helyező propaganda mellett is – vagy éppen ezek reakciójaként – jó hazafiak voltak. Mindent megelőzően azonban arról van szó, hogy a katonáskodás olyan hivatás – ha csak valaki nem zsoldosként űzi –, melynek etikájából a hazafiság nem hiányozhat.

Mintha tehát Nemeskürty könyve valami olyat mondott volna ki a katonák számára, amit ők maguk mélyen átéreztek, csak megfogalmazni nem tudtak, vagy éppen nem mertek. Mindenesetre a következmények igen jelentősek voltak. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián és a Hadtörténelmi Intézetben nagyon komoly kutatások indultak meg a m. kir. honvédségről.

Ebben a légkörben került az Intézetbe néhány évvel a rendszerváltás előtt Szabó Péter, akinek érdeklődését a doni katasztrófa iránt, még középiskolás korában, Nemeskürty könyve keltette fel, majd az egyetemre kerülve, elmélyült kutatásokba kezdett. Erre figyeltek fel az Intézetben, és alkalmazták tudományos kutatóként.

Szabó könyvét olvasva, az embert mindenekelőtt mély moralitása kápjja meg. „Az oroszországi jeltelen sírokból nyugvó magyar katonák és munkaszolgálatosok emlékére” – olvashatjuk az ajánlást. De emellett, jóval túlmenve az eddigi megnyilvánulásokon, céljául tűzte ki, hogy a „célzatos elsíratás helyett a (2. hadsereg) helytállásának bemutatására” helyezze a hangsúlyt. Majd így folytatja: „Írásom megkésett vállalkozás. A doni tragédiát túléltek közül – akik éveken át szellemi némaságban, hivatalos megvetettségben hordták magukban „átkos” emlékeiket – már kevesen vannak az élők sorában. A könyvben apák, nagyapák becsületes, erőn felüli küzdelmeiről elsősorban azok a generációk kaphatnak új adatokat, melyek kevés ismerettel rendelkeznek e sokadik magyar Apokalipsziszról. A ma is jeltelen tömegsírokból nyugvó több tízezer hősi halott, illetve hadifogságban elpusztult magyar katona emlékeit azonban őrizni kell. Őrizze hát e kötet is!”

A fiatal Szabó Péter, felismerve-megsejtve a doni hadseregről írtak hamisságait, nagyon korán függetleníteni tudta magát a középiskolában tanultaktól, a sajtó, valamint a média közleményeitől és az igazságkeresés szenvedélyétől hajtva tanulmányozta a dokumentumokat, kereste fel a még életben lévő tanúkat, és éjt nappallá téve dolgozott. Így jött létre több tanulmánya és ez a könyve.

Szabó Péter moralitása megmutatkozik a tudományról vallott felfogásában is. Nem egy, az ő korában lévő fiatal kutatónak, de a pályája delelőjére érkezett tudósnak is becsületére válna hitvallása a tudósi etikáról: „A történész célja nem lehet más, mint a dokumentált hitelességre törekvés. A harcokban részt vett túlélő beszélhet hősiesség helytállásáról, a magyar katona ősi erényeiről. A politika minősítheti a háború poklát megszenvedetteket hősöknek, vagy áldozatoknak, s tetteiket, cselekedeteiket felhasználhatja, kisajátíthatja saját céljaira. A történelem kutatóját azonban más szempontok kell, hogy irányítsák. Az

objektivitásra törekvéseben nem téveszthetik meg az olykor erősen érzelmi ihletésű, szemtanúk által készített leírások, még ha átérzi is azok személyes indítékait. De nem azonosulhat azon ideológiai töltésű értékítéletekkel sem, melyek a napi politika függvényében születnek újból és újból. Munkám elkészítése során pusztán ezen fenti elvek betartására törekedtem.”

Szabó Péter nemcsak a fellelhető forrásokban mélyedt el, hanem alaposan tájékozódott a második világháború német irodalmában is. Imponáló az ismeretanyag, amit a m. kir. honvédség szervezetéről, harcászatról, anyagi ellátásáról és kiképzéséről felhalmozott. Nagyon jól elsajátította a korabeli katonai terminológiát és ilyen szempontból alig vét hibát.

Az I. fejezetben a 2. hadsereg frontra küldésének előzményeivel és felállításával foglalkozik. Röviden leírja az általános politikai és katonai helyzetet, ismerteti Ribbentrop látogatását és azt a követelést, hogy Magyarország *egész katonai erejét* vesse be a Wehrmacht oldalán. A kormány a követelés maradéktalan teljesítését, de teljes elutasítását is lehetetlennek tartotta. Mint olvashatjuk, „Bárdossy miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy a német követelések elől 1942-ben már nem lehet elzárkózni, de minden erejével a követelések mérséklésére törekedett.” Szabó Péter ezzel a kijelentésével nagyfokú szellemi önállóságról tesz tanúbizonyságot, hiszen, mint tudjuk, történészeink jelentős része még mindig igazságosnak mondja Bárdossy halálos ítéletét. Kiegészítésül legfeljebb annyit lehet hozzátenni, hogy már 1941 tavaszán, a jugoszláv válság idején, majd nyáron, a Szovjetunió elleni német támadás megindulásakor is kényszerhelyzetben volt a magyar kormány, élén Bárdossyval, és csupán a kevésbé rossz megoldást választotta.

De nem csak a politikai vezetők, hanem a katonák is szívósan ellenálltak és a Keitel tábornokkal folytatott heves szóváltásokban sikerült lealkudni a követelést a 9 gyalogos és 1 páncélos hadosztályból álló 2. hadseregbe. A szervezés befejezése után a hadsereg létszáma 7000 tiszt és 200 500 fő legénység volt.

A II. fejezetben a hadsereg szervezetét, felszerelését és ellátási helyzetét ismerhetjük meg. Bár, ahogy a szerző írja, a vezetők „megpróbálták a lehető legjobban felszerelni a 2. hadsereget... és ... az itthon rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapták...”, a hiányosságok mégis kiálóak voltak. Jellemzőül néhány adat: 100 főre a németeknél 5,3, a szovjeteknél 7,0, a magyaroknál 2,6 géppisztoly esett, ugyanebben a sorrendben 1000 főre 4–9–3 aknavető és 9,0–5,1–2,4 tüzérségi löveg jutott. Még ennél is rosszabbul állt a hadsereg páncélosok és repülőgépek dolgában.

A következő fejezetben a frontra történő szállítás adatait ismerhetjük meg. Az első szerelvény április 11-én, az utolsó július 27-én indult el. A szállítás 822, egyenként 110 tengelyes vasúti szerelvényt vett igénybe. A kirakó állomástól a Donig a csapatoknak több száz, esetenként 1000–1200 km-t kellett gyalogmenetben megtenniük. Menet közben néhány alakulat súlyos harcokba bonyolódott a partizánokkal.

Június végén a csapatok már a szovjet reguláris erőkkel kerültek szembe. Csak súlyos veszteségek árán tudtak felzárkózni a Donhoz. A június 28-tól július 10-ig tartó harcokban 118 tiszt és 2430 fő legénység halt hősi halált, illetve sebesült meg. Különösen nagyok voltak a veszteségei a Tyim környékén harcoló nagykanizsai hadosztály zalai és sopron megyei katonáinak.

Az V. fejezet címe: „A Don menti hídfőcsaták”. Elérkezve a Donhoz, a hadsereg elfoglalta a neki kiutalt 200 km széles védőállást. Abnormálisan széles kiterjedés volt ez, hiszen az 1939-ben kiadott Harcászati Szabályzat egy zászlóalj védelmi sávját 2–2,5, maximálisan 3 km-ben szabta meg, azaz a hadsereg 54 zászlóalja 108–135, legfeljebb 162 km-es kiterjedésben vehette volna fel a siker reményével a harcot. A hadseregparancsnokság többször felhívta előjárói figyelmét a tarthatatlan helyzetre.

Súlyosította a helyzetet, hogy a Don mögé visszavonult szovjet hadsereg kezén három hídfőállás maradt az innesső parton. Ezek elfoglalásáért gyilkos harc kezdődött. Végül csak egyet sikerült felszámolni, az uriví és a scsucseji hídfő megmaradt az ellenség birtokában. A július 10. és szeptember 16. között folyó harcokban 1000 tiszt és 29 000 főnyi legénység volt a veszteség. Az elesettek és sebesültek 89%-a a gyalogsághoz tartozott. Több század létszáma a felére csökkent, és volt olyan zászlóalj – a szombathelyi, körmendi, komáromi, pálmónostori (gyalogos) és a nagyszőlősi (kerékpáros) –, mely gyakorlatilag megsemmisült. Maga a hadsereg parancsnoka, az első vonalakat gyakran felkereső vitéz Jány Gusztáv is megsebesült.

Súlyos volt az anyagi veszteség is. 750 géppisztoly, 410 golyószóró, 170 géppuska, 79 páncéltörő ágyú, 31 löveg, 15 harckocsi és 18 repülő veszett el. A gépjárműállomány is érzékeny veszteség érte. A III. hadtestnél a motorkerékpárok 32, a személykocsik 27 és a tehergépkocsik 29%-a ment tönkre, vagy lett a szovjetek zsákmányává.

A csapatok derekasan helyt álltak, és ezt még a németek is elismerték. Ez olvasható az egyik német tábornok jelentésében: „A magyar csapatok megtettek minden tőlük telhetőt, hogy az ellenséget megsemmisítsék és az elveszett területet ismét visszazerezzék.”

A VI. fejezetben a szerző a szeptember 16-tól 1943. január 12-ig tartó „hadműveleti szünet” körülményeit és eseményeit írja le. Az 1942 tavaszán hivatalba lépő Kállay-kormány annyiban folytatta az előző kormány gyakorlatát, hogy igyekezett a lehető legalacsonyabb szinten tartani a háborúhoz való hozzájárulást, viszont politikája új elemmel bővült: megoldást keresett, a háborúból való kilépésre. Óriási teherként nehezedett a kormányra a románoknak Erdély visszaszerzésére irányuló és egyre nyíltabban hangoztatott szándéka. Mindez arra készítette a kormányt, hogy erőforrásainak egy részét a nagy háború befejeztével elkerülhetetlennek tűnő magyar–román fegyveres konfliktusra tartalékolja. Így történhetett meg, hogy bár a kormány és a katonai vezetés teljesen tisztában volt a 2. hadsereg helyzetével, veszteségeit csak csekély mértékben pótolta.

Nem sikerült kiépíteni a védőállásokat a követelményeknek megfelelően. A megerőltető szolgálatot ellátó csapatok erejéből erre már nem tellett, de hiányzott a műszaki anyag is. Az állások megerősítésére alkalmazták a kíméletlen bánásmódban részesülő, rosszul táplált és súlyos ruházattal ellátott munkaszolgálatosokat, akiknek sorsa Nagy Vilmos honvédelmi miniszter őszi szemléje után enyhült valamit. Szinte lehetetlenné tette az állások kiépítését az októberben beálló és a talajt átfagyasztó hideg is.

„Az utolsó emberig, az utolsó tőlényig” címet viselő fejezetben a dráma végkifejletét írja le a szerző. A szovjet erők novemberben Sztálingrádnál elindított ellentámadása válságos helyzetbe sodorta a német csapatokat és az oldalukon harcoló román és később az olasz alakulatokat. Bár a német vezetés nem tájékoztatta a fejleményekről részletesen a 2. hadsereget, aényt magát közölte, és figyelmeztetett, hogy a harcok „kisebb támadások” formájában megélénkülhetnek. Szabó Péter szerint a hadsereg vezetése, részben „bízva valamiféle segítségben”, részben pedig „teljes tájékozatlanságában a válság méreteiről... nem gondolt a teljes kudarcra.” A tájékozatlan olvasóban ez a megállapítás esetleg azt a benyomást keltheti, hogy a magyar vezetés nem állt a helyzet magaslatán. Ami ugyanis a tájékozottságot illeti, a Sztálingrád körül kialakult helyzetről a kötelező titoktartás miatt egyedül Paulus tábornoknak, a bekerített német erők parancsnokának és a német vezérkarnak és katonai vezetésnek lehettek biztos információi. Ami pedig a segítség várását illeti, az nem valamilyen csodavárás volt, hiszen a hadsereg vezetése, függetlenül a sztálingrádi fejleményektől, megerősítés nélkül eleve reménytelennek tartotta a helyzetet. Jánynak a német vezetést egyre jobban ingerlő ismétlődő segélykérései és lemondási szándéka is mind ezt mutatják. De így ítélték meg a helyzetet mások is. A hadsereget megszemlélő Hennyey tábornok december elején azt jelentette, hogy amennyiben a hadsereg nem kapja meg a kért támogatást, „végzetes helyzetbe kerülhet.”

Egyébként a „teljes kudarc” árnyékát Szombathelyi Ferencnek, a Honvéd Vezérkar főnökének december 27-én kiadott következő parancsa is előrevetíti: „Legfelsőbb Hadurunk elrendeli: ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van.” A parancsot utólag sokan bírálták és felületesen szemlélve a dolgokat, joggal. Katonai szempontból nonszensz ugyanis, hogy érvénytelenítsék egy hadseregpáncsnoknak azt a jogát, sőt kötelességét, hogy sikertelen harcok esetén elrendelje a visszavonulást.

Bár a helyzet december utolsó napjaiban és január elején viszonylag nyugodt volt, és nem mutatkoztak egyértelmű jelei a küszöbön álló nagy szovjet offenzívának, a hadsereg helyzete mindenképpen komoly aggodalomra adott okot. Súlyosan esett latba a védőkörlet abnormális kiterjedése, valamint a személyi és anyagi hiányok mellett az, hogy nem volt a hadseregnek tartaléka. Ott volt ugyan a hadsereg mögött Cramer német tábornok alatt a magyar páncélos hadosztályt is magába foglaló hadászati tartalék, de annak bevetésére Jány nem intézkedhetett.

A nagy hideg beálltával egyes csapatok fizikai és erkölcsi állapota rendkívüli mértékben leromlott. A tolnai 18./III. és 48./III. zászlóaljnál például kimerüléssel halálesetek fordultak elő. Az ok: a megerőltető szolgálat és az élelemellátás elégtelensége; a terep beláthatósága miatt csak nagy erőfeszítések árán és

akadózva lehetett meleg ételt az első vonalakba kijuttatni. Az orvos jelentése szerint „Az emberek erősen lesoványodtak, gyengék, apáthiások.” Az urivi harcokban olyan derekasan helytálló soproni ezredről jelenti a hadosztályparancsnok: „A katonák 30%-ánál a félelemérzet gyakori és lelki fásultság tapasztalható.” A vezető hadbiztos szerint a ruhaneműek 25–70%-a teljesen elhasználódott. Különösen siralmas a helyzet alsóféhéremű tekintetében. Vannak, akiknek inge már teljesen elrongyolódott és a metsző hidegben ing nélkül járnak.

Január elején kezdenek olyan jelek mutatkozni, hogy valami készül a Don másik oldalán. Abban a magyar és a német vezetés megegyezett, hogy támadás várható, csak annak irányát és erejét ítélték meg eltérően. A németek csak kisebb erők támadását várták. Velük értett egyet a hadsereg vezérkari főnöke, Kovács Gyula vezérőrnagy is.

Más volt a véleménye Jánynek és a hadsereg hadművelési osztályát vezető Lajtos Árpád vezérkari századosnak. Lajtos helyzetmegítélésében a hídfőállásokból várta a „nagy erőekkel” történő támadás megindulását, amit, tekintettel arra, hogy a védőállásnak nincs „mélysége, nem lehet maradéktalanul kivédni.” Lajtos január 11-én személyesen végzett repülőfelderítést, és a látottak alapján, megegyezően előző mérlegelésével, Urivnál várta a főtámadást.

Másnap a támadás valóban Urivnál indult meg, amit 14-én követett a szovjet erők rohama a scsucsei hídfőből. A szovjetek túlereje nyomasztó volt: Urivnál főlényük emberben: 3,5:1, tüzérségben 10:1, Scsucsjénél 3:1 és 7:1.

Urivnál a szovjet erők tényeresége 6–10 km, Scsucsjé-nél 10–12 km. Ezen a napon a védőálláson keletkezett rés mélysége 20, szélessége 40 km!

A január 15-én és 16-án kialakult helyzetet a szerző „sorsdöntő” napoknak nevezi. Ekkor vágják el ugyanis a szovjet erők a hadsereg zömétől a III. hadtestet, mely ettől fogva közvetlen német irányítás alá kerül. A helyzetet súlyosbítja, hogy a németek nem tudnak gondoskodni a hadtest anyagi ellátásáról, ezért lőszer, élelem és más anyag alig érkezik a hadtesthez.

Január 15-én a hadsereg parancsnokságon belül különbségek mutatkoztak a helyzet megítélésében. Jány és Kovács szerint egyedül a visszavonulás segíthet a helyzeten; amint a hadművelési iratból idézi a szerző: „szervezett ellenállást csakis tervszerű visszavétellel lehet elérni.”

A hadművelési osztály viszont így látta a helyzetet:

„A mai nap folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy

- a) az eredeti arcvonal helyreállítására nincs remény;
- b) a jelenlegi helyzetben kitartani nem lehet (csapatok megrendültsége, rendkívüli hideg);
- c) a tervszerű visszavonulás már aligha lehetséges;
- d) körülzárás (körvédelem) esetén sem várhatjuk, hogy hosszabb ideig ki tudunk tartani, mert anyagilag nem vagyunk erre felkészülve.”

Január 16-án a Cramer vezette tartalék a német főparancsnokság engedélyével ellentámadást hajtott végre. A támadás nem sikerült. A balsiker oka az volt, hogy a nagy hó akadályozta a csapatok mozgását, összevonását és támadását, a gépjárműveknél, főleg a páncélosoknál a nagy hideg miatti működési zavarok, végül az elégtelen erő.

A szenvedést, ami a hadsereg katonáinak osztályrészüll jutott, jól érzékelteti az egyik hadosztály parancsnokának jelentése: „A kemény és veszteségteljes harcok erős igénybevétele mellett a nagy hideg és a szabadban való éjjelezések, a rendszertelen táplálkozás, valamint a nagy menet-teljesítmények oly nagy mértékben gyengítették az erkölcsi és fizikai erőket, hogy a fegyelem meglazult, a kötelékek – a harcossalományú vezetési keret majdnem teljes kiesése következtében – felbomlottak, és a visszavonulás minden máhla elhagyása mellett meneküléssé fajult...”

A jelentésben foglaltak azonban nem általánosíthatók, nem terjeszthetők ki a hadsereg egészére. Rengeteg példája van ugyanis a hősiesség helytállásnak. A soproniak 4./I. zászlóaljánál Lalák szakaszvezető géppuskáival reggeltől délután 3 óráig tartja fel az ellenséget: addig tüzel géppuskáival, míg ő maga és katonái el nem esnek. Mint a szerző írja: „Az ilyen és hasonló önfeláldozó cselekedeteket aznap még számtalan követte.” Másutt ezt olvashatjuk: „A 20. egri könnyű hadosztály állásai... 12-én mindvégig érintetlenek maradtak.” A körmendi 35./II. zászlóaljról írja a szerző: „Az állásaiból több ízben kivetett és megrendített zászlóalj este 8 órára visszafoglalta eredeti védőszakaszát.” A Cramer féle ellentámadásban részt vevő magyar csapatokról jelenti egy német tábornok, hogy „gyönyörűen viselkedtek”.

A legendás hírű, Sára Sándor filmjében is szereplő Romy Lajos ezredes jelentésében ez olvasható: „A novij olsani harcok alatt a 8 napja szakadatlanul harcoló ezred a katonáktól elvárható legnagyobb emberi teljesítmény ragyogó példáját mutatta. Hangtalanul, összeszorított fogakkal harcolt ott a

legénység, ahová tisztjei vezették. Az áttörő támadás minden fázisát végigküzdötték a megközelítő előnyomulástól a test-test elleni harcig. A nap (1943. január 20.) hősei nem sorolhatók fel, mert minden ember hős volt.”

Január 17-én Jány többszöri sürgetésére a közvetlen német parancsnokság nem egészen egyértelműen beleegyezését adta a visszavonulás elrendeléséhez. Jellemző a helyzetre, hogy a VII. hadtest parancsnokának intézkedését a visszavonulásra az összeköttetés megszakadása és az áttekinthetetlen helyzet miatt egyes alakulatok csak 12–15 óra múlva kapták meg. Több egységnél nem is sikerült a rendezett visszavétel. A rozsnói 13./I. zászlóalj parancsnoka például ezt jelentette: „11 óra körül egy zászlóalj erejű ellenség támadása bontakozott ki. Majd meglepetésszerűen 14 harcokosi rohanta meg a községet, s az azt védő, páncéllhárító fegyverek nélküli laza kötelékeket szétszórta. A harcokosi egy része tovább tört előre, és ott az úton elakadt járműveken rajtaütött, óriási pánikot idézve elő. Az ezred kötelékei itt végleg felbomlottak és a végső kivonásig már nem is lehetett azokat rendezni, főképpen az óriási tisztvesztések miatt. A Jugyinónál harcban állott legénység 75%-a elveszett, a tiszték közül pedig csak 4 fő jött vissza.”

Általában elmondható, hogy a hátrálás mindenütt igen nagy veszteséggel járt. A kaposvári 10. könnyű hadosztály például összes nehéz fegyverét és tüzérségének zömét elvesztette. A páncéloshadosztály visszavonulásáról ezt írja a szerző: „A páncéloshadosztály harcokosi-, gépjármű- és tüzérségi állományának java része ezen hátrairányítás során semmisült meg. Az Alekszejevkába tartó egyetlen, hóhalmokkal szegélyezett, mozgásképtelen járművek torlaszaitól eldugult, s a rendezetlenül visszavonuló magyar és német alakulatok gyalog-, fogatolt- és gépjárműoszlopai által zsúfolt úton képtelenség volt folyamatosan előrehaladni. A kisebb ellenséges harcokosi csapatok is gyakran rajtaütöttek az összekeveredett menetoszlopokon, s a pánik következtében szétszóródott csapatok újrendezése időbe telt. A páncéloshadosztály gépjárművei, s harcokosjai közül csak azok maradtak meg, melyek az eltorlaszolt útról letértek, s a szabad terepen is tudták folytatni menetüket. A T-38-as típusú harcokosikat – mozgásképtelenségük, illetve üzemenyaghiány miatt – fel kellett robbantani.”

A német irányítás alá került III. hadtest csapatai tíz napon át tartották állásaikat, sőt a zalaegerszegi 17./III. zászlóalj csak 27-én kezdte el visszavonulását. A csapatok kétségbeesetten küzdöttek. A német parancsnokság a magyar csapatokat védőfalként használva vont ki a harcból egységeit. Így jelentett erről Barra vezérkari őrnagy: „Áldozatul voltunk odadobva. Fedezzük a német visszavonulást, aztán vonjunk mi is vissza (a hátunkban levő ellenségen át) de úgy, hogy a valamire való utat nem használhatjuk.”

A németek önző magatartását és a hadtest reménytelen helyzetét látva, a hadtest parancsnoka, Stomm altábornagy kiadta a hadtestet feloszlató „búcsúparancsát”. Az azóta is sokat vitatott parancsból érdemes idézni ezt a részt: „A mai nappal Siebert tábornok Úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül törni, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom néktek továbbadni, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei 10 tőlennyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el ... ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövődjét, mivel élelmet, lőszeret és végrehajtható feladatot adni nem tudok...” Szabó Péter annyiban igazat ad Stommnak, hogy „...a feltételek már nem voltak adottak a további hadművelati vezetéshez. A hadtest már csak a nevében volt hadtest, s az alárendelteknek legfeljebb parancsolni lehetett, vezetni, gondoskodni róluk már nem.” Mégsem helyesli a parancs kiadását, mert abban „inkább az érzelmi megközelítés, mintsem a gyakorlati játszott szerepet. Szó szerinti értelmezése a meglévő csoportok teljes széteséséhez vezetett volna. Stomm feltehetően nem bízott tetterős, áldozatkész törzsisztjeiben, az események viszont nem őt igazolták.”

Úgy gondolom azonban, hogy Stomm magatartásának elbírálásánál nem lehet szem elől tévesztetni a következő szempontokat. Először is azt, hogy jó lelkiismerettel nem adhatott volna ki szabályos, a csoportosításokat, feladatokat, menetvonalakat és irányokat kijelölő intézkedést. Formális, kimondottan hazug, pusztán a későbbi felelősségrevonás alkalmával védekezőként felmutatható megoldás lett volna ez. Ugyanakkor úgy gondolta, hogy kisebb csoportok, kihasználva a pillanatonként változó helyzetet, könnyebben nyerhetnek egérutat, és ebben minden megkötés, feladat kijelölése csak akadályozhatná őket. Az események őt igazolták: a hadtest 11–12 000 főt számláló maradványai öt csoportban, különböző útvonalakon, és eltérő időben, egymástól teljesen függetlenül, minden koordináció nélkül csúsztak ki a gyűrűből.

Végül pedig semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szeretetet és megbecsülést, amit katonái iránt érzett. Így hangzik ugyanis parancsának befejező része: „A harcokban a magyar csapatok emberfeletti hősiességéről tettek bizonyosságot ... A magyar haza mindenkor hálás szeretettel fog visszaemlékezni hős fiaira, akikhez hasonló sors csak keveseket ért a magyar nemzetben.”

Volt egy másik parancs is, és ha ezzel vetjük össze Stommét, még inkább kidomborodik szerzőjének lelki nagysága. Jány január 24-én kiadott parancsáról van szó, melyben katonáit „becstelennék és gyávának” nevezte. Parancsát később ugyan visszavonta, de ahogyan Szabó Péter írja „katonái többsége számára ... ez olyan mély sebeket okozott, amelyeket begyógyítani már nem lehetett.”

Jányt valójában nehezen lehet felmenteni parancsáért. Más a helyzet azonban, amikor parancsnoki működéséről mondunk ítéletet. A kérdésben felfogásom eltér a hadtörténészek többségének, de magának Szabó Péternek a véleményétől is. Szabó szerint Jány „örldődött a feltétlen engedelmesség és csapatai megóvásának kötelezettsége között. Az előbbi választotta, és ez lett a tragédiája is.” Három körülményt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mindenekelőtt azt, hogy a parancsot döntően nem katonái, hanem politikai megfontolások motiválták. Az történt ugyanis, hogy a sztálingrádi katasztrófát dilettantizmusával és örült macacsságával előidéző Hitler, félve a keleti front teljes összeomlásától, megtiltotta minden hátrálást saját csapatainál, de a szövetségeseknél is. Követelését tartalmazó levelét karcsony napján kapta meg a kormányzó, aki utasította Szombathelyit az idézett parancs kiadására. Bármilyen oktan és embertelen volt is a követelés, elutasítása nem kevesebbet jelentett volna, mint az eddigi, a németekkel a nyílt konfrontációt kerülni akaró politika feladását. Magam részéről úgy látom tehát, hogy amikor Jány a feltétlen engedelmességet választotta, az államvezetés iránti kötelező lojalitásáról és arról tett tanúbizonyosságot, hogy számára a politika primátusa a háborúban áthághatatlan törvény.

De katonailag is rendkívüli kockázatot jelentett volna, ha a kormányzó szabad kezét biztosít Jánynak a visszavonulás elrendelésére. Szinte bizonyos ugyanis, hogy a németek, kezükben lévén a teljes vasúthálózat, elzárják az utánpótlás csatornáit, ezenkívül megtámadják és lefegyverzik a magyar csapatokat.

Végül pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a hadtörténeti tapasztalatot, hogy télidőben elhagyni a hideg elleni védelmet nyújtó állásokat, és nekivágni a hómezőnek, általában katasztrófát eredményez. Ez persze csak akkor érvényes, ha esélye van annak, hogy a csapatok ki tudnak tartani állásaikban addig, amíg az időjárás viszontagságainak jobban kitért támadó be nem szünteti támadását. Feltehetően ez könnyíthette meg az etikai meggyőződésében annyira szilárd és mindig a magyar vér kímélésére intő Szombathelyinek a katonai logikával ellenkező és embertelenné tűnő parancsa kiadását. Az is valószínű, hogy a német főparancsnokság tájékoztatása alapján még úgy látta, hogy Hoth német tábornoknak 10–12 nappal előbb Sztálingrád felmentésére irányított támadása sikerrel jár, így a 2. hadsereget sem fenyegeti közvetlen veszély.

Szinte elképzelhetetlen, hogy ne gondolt volna Jány a visszavonulás önhatalmú elrendelésének súlyos politikai és katonai következményeire. Ez annál is inkább elképzelhetetlen, mivel közvetlen környezetében mindezt végig gondolták. Lajos Árpád visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy egyik vezérkari tisztársával már január 12-én fontolgatták a hadsereg önhatalmú visszavételét. Elvetették azonban a gondolatot, mert mint írja: „cselekvésünket ... olyan megtorlás is követhetné német részről, hogy megszüntetik ellátásunkat.” Könyvének befejező részében újra foglalkozik a kérdéssel. Leszögezi, hogy a visszavonulás önhatalmú elrendelése 200 km-es rést nyitott volna a fronton, aminek következtében az egész német védelmi rendszer felborul. Ennek katasztrófális hatása viszont rövid idő múltán a magyar hadseregnél is érvényesült volna. Annyira nem látott megoldást Lajos, hogy fölvetette a lehetetlent, az elképzelhetetlent: a szovjetekhez való átállást! Majd megemlítette, hogy a visszavonulás önhatalmú elrendelése teljességgel összeegyeztethetetlen lett volna a kormány külpolitikájával is.

Azt, hogy Jány magatartását is ilyenfajta megfontolások vezérelték, valószínűsíti az is, hogy kinn tartózkodva a harcoló csapatoknál és látva a kinttartás oktalanságát, két hadosztálynál is elrendelte a visszavételt. Kovács tábornok ezt hibás lépésnek tartotta, viszont Lajos Árpád meg volt győződve helyességéről.

A január–februári harcok ismertetése után a szerző elkészíti „mérlegét”. Határozottan szembeszáll a hadsereg működését negatívan értékelő bírálatokkal, és ezt írja: „Indokolatlan bírálat érte a magyar csapatok helyállását. A 2. hadsereg vagy 200 ezer katonája a Don menti állásokban, a dermesztő mínusz 30–35 fokos hidegben napokig vívta katonailag elképesztően egyenlőtlen küzdelmét. Mikor védőállásaiból kivetették – védtelenül, megfosztva nehézfegyvereitől és tüzérségétől – két héttel

folytatta még súlyos utóvédharcát." Majd összefoglalva a katasztrófát előidéző objektív körülményeket erre az újszerű, vagy legalábbis kevesek által képviselt megállapításra jut: „A magyar hadsereg képes volt arra, hogy ... megakadályozza a szovjet csapatokat stratégiai elképzeléseik teljes megvalósításában. Kétségtelen tény, hogy a Vörös Hadseregnek a német és a magyar 2. hadsereg megsemmisítését célzó két hadművelete nem hozta meg a sztálingrádi méretű sikert, amelyre a szovjet hadvezeték joggal számított. Elmaradt a német és magyar csapatok teljes megsemmisítése, s elmaradt a lényegesen nagyobb méretű katlancsatába való kényszerűsítésük is.”

Szívszorító a szerző kimutatása a veszteségekről. A január 1-jén 194 334 főt számláló hadseregből megmarad 08 318, a veszteség tehát 96 016 fő (49,4%). A veszteségben az elesettek aránya 43,7, a foglyoké 13,4, a sebesülteké pedig 29,2%. Elvesztett a könnyű fegyverzet és felszerelés 70, a nehéz fegyverek 100%-a.

Az utolsó fejezetben a szerző ismerteti a hadsereg kivonását, újjászervezését, illetve részleges hazaszállítását.

Szabó Péter mellékleteket is csatol könyvéhez. Az első címe: „*Hol van a sok sírkereszt? Magyar katonasírok a Don mentén*” Szabónak már a bevezetőben is jelzett moralitása, valamint a fájdalommal és a gyászszal szembeni érzékenysége mutatkozik meg abban, hogy messzemenően tudományos értékű könyvébe egy ilyen érzelmileg motivált részt csatoljon. Nem mintha sírna vagy jajgatna, sőt! Táragszerű adatai, egy-egy feljegyzés vagy sírfelirat kommentár nélküli idézése szívbemarkolóbb, mintha szabadjára eresztené érzelmeit. Például: „Soproniak vannak itt eltemetve. Gacs Gusztáv, Czeller Károly, Kreiter János szakaszvezető, (Suta Gyula tartalékos hadnagy, dr. Angelli Henrik orvos hadnagy) ... A temetőt a németek kezdték, mi csak folytattuk.”

A második mellékletben a 2. hadsereg hadrendjét és önálló századig bezárólag a parancsnoki kart és az egyes alakulatok felállítási helyét ismerteti. Végül hadműveleti iratokat is közöl, köztük Jány jelentéseit és parancsait, valamint Szombathelyi kitartást elrendelő parancsát.

Ami most már a szakmai, főleg harcászati tanulságokat illeti, erre részben a forrásanyag hiányossága, részben pedig a könyv terjedelme nem nyújtott lehetőséget. Csak itt-ott állnak rendelkezésre a magyarokkal együtt harcoló német csapatok harctudásai és teljesen hiányoznak az ellenfél, a szovjet csapatok harcainak legalább zászlóalj-szintig terjedő leírásai.

Sajnálatos, hogy feltehetően pénzügyi, technikai és területi okokból a kiadó nem vállalhatta, hogy a harcászati leírásokhoz jóval több vázlatot mellékeljen. Így a rövidségükben egyébként is túlszűfolt leírások szinte követhetlenné válnak, azok számára mindenképp, akik nem rendelkeznek megfelelő előismeretekkel. Technikai hiba, hogy a mellékelt vázlatok többségénél hiányzik a méretarány, ezért a távolságok, kiterjedések, hatások és mozgások dimenziói nem érzékelhetők.

A harcászat mellett tovább kutatandó kérdés a hadsereg morálja. Kikerülhet-e len ugyanis az a problémakör, melyet így vázol fel a szerző: „A magyar hadsereg katonáinak ezen erőn felüli helytállása – mai szemmel nézve – szinte megmagyarázhatatlan. Cselekedeteiket nem az esetleges, közvetetten mutatózó és idegen háborús célok, érdekek határozták meg. Helytállásukat elsősorban a túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés motiválta. Nem a gyávaságuk miatt kényszerültek meghátrálásra, az eredményes védelem reális feltételei hiányoztak. Harcoltak és védtek magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzetrel, amíg egyáltalán lehetséges volt.”

Kétségtelen, hogy a 2. magyar hadsereg katonáinak túlnyomó többségét nem motiválták politikai és ideológiai mozzanatok. De hát általános tapasztalat, hogy a katonák, harcba kerülve, minden ideológiai ösztönzést hátrahagyva, pusztán túlélésükért küzdenek, úgy, ahogyan azt Szabó Péter leírja. Az ember csak csodálkozik, hogy a hadsereg vezérkari főnöke, Kovács tábornok első világháborús tapasztalatai birtokában is azzal magyarázza a balsikereket, hogy a magyar társadalom és a katonák nem gyűlölik sem a bolsevizmust, sem pedig az oroszokat.

Felmerül viszont a kérdés: a szerző által említett „túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés” miként szült nem kevés esetben a helyzetnek megfelelő racionális cselekvést, olyat, ami harcászati is kielégítő megoldásokhoz vezetett? Az említett motivációk ugyanis koordinálatlan cselekvéshez, foggal-körömmel folytatott egyedi élethalálharcokhoz is vezethettek volna.

Arra kell gondolnunk, a békekiképzésben olyan viselkedésmintára tettek szert a tisztek és a katonák, melyek elősegítették, hogy kétségbeesett harcukat koordináltan vívják meg. A korabeli jelentéseknek

úgy szólván mindegyike súlyos kiképzési hiányokról tudósít. A jelentések írói azonban nem számoltak azzal a hadtörténeti tapasztalattal, hogy a békekiképzés, miután nem tudja hitelesen rekonstruálni a háború lelki és fizikai megterhelésekkel teli légkörét, soha nem lehet teljesen adekvát. Ilyen szempontból főleg a haditechnikai változások játszottak közre. Egy-egy új fegyvernek, vagy eszköznek a használhatósága csak a háborúban bizonyosodik be, és addig a hozzá igazított harceljárás hatásossága kérdéses marad. Hirtelen társadalmi változások szintén megkérdőjelezhetik a békekiképzés adekvát voltát a háborúban. Így volt például a francia forradalmi háborúkban, melyekben az akkori Európa legjobban kiképzett hadseregét, a porosz megoldhatatlan problémák elé állították a forradalmi taktikát alkalmazó francia csapatok. A Königraetznél fényes győzelmet arató német csapatok sem tudták a fegyvertechnika változásait maradéktalanul követni, amint erről Moltkénak a háború után a csapatok kiképzéséről közölt hosszú hibalistája tanúskodik. Ugyanez történt az első világháborúban, melyben az állásharc állította a békeben tanultaktól gyökeresen eltérő követelmény elé a szemben álló feleket. És a második világháborúban, a németeket kivéve, minden hadseregnek a háború folyamán kellett elsajátítania az új páncélos harcászatot és hadászatot.

Miután a csapatok teljes harci értékét a háborús tapasztalat adja meg, a frontra frissen kikerülő magyar hadsereg kiképzése, összehasonlítva a németekével, valójában gyengének tűnhetett. Viszont a harcok folyamán a helyzet megváltozott. Erről Vargyassy tábornoknak ez a kijelentése tanúskodik: „A harcok helyreállították a csapatnak önmagába vetett bizalmát. Harcolva jöttek vissza. Nem szétzüllött tömegként.”

Nem kétséges, a m. kir. honvédség kiképzése nem volt tökéletes. De nem is lehetett az, hiszen a trianoni korlátozások és a pénzühiány nagymértékben beszűkítették a lehetőségeket. Például 1936/37-ben még a Ludovikán is a hiányzó fegyvereket színes zászlókkal, kereplőkkel és mindenféle elmés szerkezetekkel pótolva vonultunk ki gyakorlatra. Tiszt koromban pedig nem vettem részt olyan gyakorlaton, melyben páncélosok, vagy repülőök szerepeltek volna.

Mindazonáltal a rendelkezésre álló fegyverek kezelése, a terepen való mozgás, a felderítés és biztosítás, valamint sok más tudás szempontjából a honvédség kellő alapot biztosított ahhoz, hogy megszerezze a haditapasztalatokat, a katonák eredményesen tudjanak harcolni. Egyébként éppen a kiképzés szempontjából bizonyos körülmények kedvezően hatottak a doni hadseregnél. Elsősorban a hadsereg összetételére gondolok. A hadsereg légénységi állományának mintegy 20%-a a tényleges sorállományból rekrutálódott, 40–40%-a tartalékos, illetve póttartalékos volt. A sorlegénység és a tartalékosok túlnyomó többsége az előzetes mozgósítások és hadműveletek során – Felvidék, Kárpátalja, Délvidék, Erdély – több hónapig szolgált, mégpedig hadiállományra feltöltött keretek és a háborút megközelítő körülmények között. Az itt szerzett tapasztalatok jelentősen emelték a kiképzés színvonalát.

A doni hadsereg tisztikarának 36%-át adta a hivatásos állomány. A század- és útegparancsnoki beosztást betöltő fiatal ludovikás és rövid tanfolyamon kiképzett továbbszolgáló tisztek kiválóan megállták helyüket. Nem mondható el ez a zászlóalj- és ezredparancsnoki posztokat betöltő idősebb törzstisztekről, akiknek jelentős része a trianoni korlátozások miatt „rejtett” beosztásokban, rendszerint hivatalokban szolgált, és így kimaradt a tisztí továbbképzésből. Sok közülük fizikailag sem viselte el a háborús terhelést. Többet közülük le kellett váltani, és ez a magyarázata annak, hogy a zászlóaljak jelentős részénél a parancsnokok idősebb ludovikás századosok voltak.

A források és feldolgozások meglévő hiányosságai miatt nehéz képet alkotni a középső és felső vezetésről. Szombathelyi feltehetően túlzóan éles kritikáiból tudjuk, hogy a vezérkari képzés és a tábornoki utánképzés erősen elméleti volt, de hát ezt az említett szegénység magyarázza. A jelek azt mutatják, hogy – megszerezve a kellő haditapasztalatot – a vezetés kellően gyakorlatiassá vált.

A tisztikar 64%-a tartalékos volt. Teljesítményükről meleg szavakkal emlékezik meg Szabó Péter, – teljes joggal. Már az a tény, hogy a legelső vezetésben ilyen magas volt az arányuk, azt mutatja, hogy mindaz a szakértelem és gondoskodás, amiben a legénységnek része volt az ő odaadó, lelkiismeretes és bátor magatartásuknak köszönhető. A tartalékos tisztképzés akkori színvonalát tekintve már alaptudásuk is jelentős volt, de még fokozta ezt részvételük az 1938 óta évenként megismétlődő, már jelzett hadműveletekben. Amikor pedig a haditapasztalatokat is megszerezték, tudásuk, mondhatni kifogástalanná vált.

Egyébként a tisztikar helytállását veszteségeinek nagyobb aránya is jelzi. Ha viszonyítani akarunk, akkor azt kell szem előtt tartanunk, hogy a veszteségek döntő hányadát a gyalogság szenvedte el, így annak harcászati egységét, a zászlóaljat kell alapul vennünk. A zászlóalj szervezetszerű létszáma 30 tiszt és 964 fő legénység volt, az arány tehát 3,0:97,0%. Ezt az arányt szinte mindig túllépte a tisztí

veszteségek aránya. A Tyim körüli harcokban a tisztek 4,6%-a esik el vagy sebesül meg, de van olyan nap, amikor az arány 13,3%-ra emelkedik. Korotojajknál a tisztii veszteség aránya 3,9%, de ezen belül az elesetteké 7,7, a sebesülteké 3,7, az eltűnteké pedig 0,9%. Az április 23-tól október 1-ig lefolyt harcokban az összes veszteség 1000 tiszt és 29 000 fő legénység, az arány tehát 3,3:96,7%. Az Urivért vívott harcokban a tisztikar vesztesége 3,6%. A scsucse-i hídfőért folyó harcokban részt vevő hat zászlóaljnál a tisztikar aránya lecsökken 2,8%-ra, de van olyan zászlóalj, ahol csupán a tisztek 1,5%-a maradt meg.

Ha elfogadjuk, hogy a doni hadsereg kiképzésének színvonala és az a tudásanyag, amire a tisztek és katonák békekiképzésük során szert tettek, kellő alapot biztosított ahhoz, hogy – megszerelve a haditapasztalatot – kielégítően megállják helyüket, akkor mindez még inkább vonatkozik azokra a viselkedési és morális mintákra, amit nevelésük és oktatásuk során közvetítettek hozzájuk. Ezek nélkül ugyanis maga a hadsereg sem működhetne, de a katona is védtelen maradna a háború forgatagában. Ezek közül legfontosabbak: a fegyelem szükségességének tudatosítása, amellet azonban az öntevékeny, kezdeményező cselekvésre nevelés; a tekintélyen alapuló, erősen bürokratizált ügyintézés elfogadatlansága; a szigorú szankciók szükségességének beláttatása; a férfias helytállás és a heroikus életérzés beplántálása a katonák lelkébe; a csoportmunka hatásosságának és hasznának bizonyítása és ezzel kapcsolatban a bajtársiasság érzésének felébresztése és ápolása.

Mindezt a történelem folyamán a társadalmi háttértől függetlenül igyekeztek a hadseregek a katonákban kifejlesztetni. Ilyen szempontból volt nagy élmény számomra az 50-es évek elején az *American Soldier* c. könyv olvasása. Meglepdőve láttam ugyanis, hogy az Egyesült Államok és Magyarország társadalmának óriási különbségei mellett is lényegében véve egyezően készítették elő a katonákat a háborúra. A másik meglepetés az volt, hogy mindazok az erények, melyekről a Ludovikán legfeljebb bizonyos „erénykatalógus” szintjén, sokszor eléggé frázisos formában hallottam, most elméletileg és tapasztalatilag igazolt, tudományos alakban jelentek meg előttem. Csodálkozva vettem tehát tudomásul, hogy a bátorság, az engedelmség, a kezdeményező és bajtársiasság unos-untalan hangoztatott erényei mögött reális lélektani és szociológiai törvényszerűségek állnak.

Persze, egyáltalán nem arról van szó, mintha az amerikai hadsereg eljárásait, módszereit és morális értékeit valamilyen előzetes tudományos kutatás alapján dolgozta volna ki. Éppen fordítva állt a dolog: a tudomány csupán annak helyességét bizonyította, amit a tapasztalat évezredek folyamán kialakított.

Érdekes itt a hadseregnek a történelem folyamán tapasztalatilag kialakított és a tudomány által csupán e század negyvenes, főleg azonban ötvenes éveiben igazolt vívmányairól néhány szót ejteni. Ilyen a háborúban óhatatlanul fellépő félelem kezelése. A régebbi századokban a probléma Vegetiustól kezdve, Machiavellin át Zrínyiig a hadtudósok egész sorát foglalkoztatta, és anélkül, hogy a legcsekélyebb pozitív ismeretük lett volna a félelmi reakciók fziológijáról és lélektanáról, kitűnő eljárásokat ajánlottak a félelmi reakciók leküzdésére és a pánik kezelésére. Mindegy, hogy a sors rendelését látták a félelemben, fontos az, hogy tudták: természetes jelenség, amely a legbátrabb embereket is elfoghatja. Épp ezért türelmet tanácsoltak a félelem kezelésében, szemben a pánikkal, melynek megfékezésére a legbrutálisabb eszközöket is indokoltak, sőt szükségesnek ítélték. Azt is felismerték, hogy a rend, a fegyelem, a szervezetség, a szinte gépies mozgás és fegyverfogások elvonják a katona figyelmét a csata félelmet keltő stimulusaitól. Ezért is tartották fontosnak a szabályos csatarendet.

Semmit sem tudtak a csoportdinamikáról, arról a folyamatról, amelynek eredményeként létre jön a kiscsoportok kohéziója. Viszont tapasztalták, hogy bármilyen provenienciájú, jellemű és intellektusú fiatalok is kerültek tartósan egymás mellé, igen hamar kiépült közöttük valamilyen erős, érzelmileg és morálisan színezett összetartás. Ez a kohézió hozza létre a harcban annyira szükséges együttműködést, a csoportmunkát, és ez ösztönzi a bajba jutott csoporttag önfeláldozásig elmenő megsegítését. Minden hadseregben arra törekedtek, hogy ezt a csoportösszetartást fenntartsák és ápolják. Ebből a törekvésből eredt a csoportok állandó megtartása nemcsak a harcban, de a pihenés célját szolgáló „camerában” is. Innen a német „Kameradschaft”. A magyar „bajtárs” kifejezés viszont a kölcsönös segítésre utal.

Anélkül, hogy ismerték volna a reaktív, a rutin-, és a kreatív viselkedés és problémamegoldó döntés lélektani, szervezettelméleti és praxeológiai összetevőit, kiforrott módszerekkel képezték ki a tiszteket és a katonákat. Az ókori hadtudományi irodalom ad hírt ezekről először, bizonyára már réges-rég meglévő gyakorlatot rögzítve. Teljes következetességgel Clausewitz rendszerezte őket – a tudományok akkori állapota mellett érthetően inkább csak intuitív módon. Nem így nevezte, de mindazt, amit a fegyverek kezelésével és a mozgásokkal kapcsolatban a szabályzatok rögzítettek, a reaktív viselkedéshez sorolta.

A rutint módszernek nevezte és alkalmazási területét a csatarendben, a menet és a nyugvás biztosításában jelölte ki. A kreatív döntést a „katonai géniusz” döntéseként írta le.

A tiszteknek a kreatív döntésben való gyakorlását, a döntési processzusnak csak a XIX. században felfedezett fázisait – ti. helyzetmegítélés, elhatározás, tervezés, végrehajtás – teljes módszerességgel illesztették be a csapatvezetési gyakorlatokba és hadijátékokba. Ez utóbbit utánozták le az üzleti és menedzserképzésben a „vállalkozói játékokban” (business game, Unternehmenspiel).

Ha tehát választ akarunk kapni a doni katonák „szinte megmagyarázhatatlan” magatartására, akkor azt ezekben a dolgokban találjuk meg. A Szabó Péteréhez hasonló csodálkozás fogta el az amerikai szociológusokat is, amikor a harcoló csapatoknál fölvetett több tízezer interjú során tapasztalniok kellett, hogy a háború minden iszonyata és próbatétele mellett is milyen derekasan álltak helyt a katonák. Végül a magyarázatot azokban a szabályokban, eljárásokban és morális parancsokban találták meg, melyek nem pusztán a hadsereg működését biztosítják, de egyben védik, óvják és segítik is a katonát. Mindez teljes mértékben áll a m. kir. honvédségre is.

Szabó Péter könyve, láttuk, több általános, a doni hadsereg katasztrófáján túlmenő katonai probléma átgondolására készlet. Van azonban még egy vonatkozás, amely a katonai mellett már társadalmi és politikai problémákat is érint. Világszerte viták folynak a társadalomnak és a hadseregnek az utóbbi évtizedekben megváltozott viszonyáról, és a hadseregek ebből eredő válságáról. A válság lényege röviden abban foglalható össze, hogy a társadalom megváltozott, míg a háború megmaradt annak az iszonyatos, brutális és pusztító jelenségnek, ami mindig is volt, sőt lehet, hogy a technikai fejlődés még pusztítóbbá teszi. A társadalmi változás magával hozta a szabadságjogok fokozott tiszteletét és azt a törekvést, hogy a katonáknak is megadják ezeket a jogokat. Ezzel a nemes indíttatású törekvéssel nehezen egyeztethető össze a hadsereg fegyelme és autoritárius szelleme. Vannak azonban nemesnek már korántsem nevezhető törekvések is, melyek a fogyasztói társadalom kényelemszeretetéből, önzéséből, a közösségi érdekekkel szembeni közömbösségből erednek. Mindaz az érték tehát, ami eddig a hadseregek működése szempontjából alapvető volt, most kérdésessé vált.

Mindezeket a törekvéseket különböző tudományos és áltudományos irányzatok támogatják, melyek szem elől tévesztve a hadsereg előbb vázolt óvó, védő és segítő funkcióit, vagy éppen elítélve és nevetségessé téve őket, olyan eljárásokat és módszereket javasolnak melyek megvalósítása komolyan veszélyeztetné a hadsereg működését.

Hogy ez nem rémlátomás, azt az amerikai hadsereg vietnami katasztrófája mutatja. A „tudományosság”, a „hatékonyságnak”, a „menedzserizmusnak” megdöntetlen bevezetése a hadseregbe McNamara hadügyministersége idején, a tisztikarban az üzleti, vállalkozói etika eluralkodásához és a katonai etika háttérbe szorulásához vezetett. A vietnami háborút jellemző politikai, gazdasági és morális bajokat tetézte a tisztikar szelleme, mely aláasta a hadsereg fegyelmét és morálját, szétmállasztotta kohézióját, súlyos működési zavarokat idézve elő.

De a német Bundeswehr sem járt jól a modernnek tűnő elvek és gyakorlat bevezetésével és a német katonai tradíciók teljes elvetésével. Mióta a Bundeswehr fennáll, szüntelenül folyik az éles vita a „reformisták” és a „tradicionalisták” között. A reformisták szerint a hadsereget integrálni kell a társadalomba, következképp a hadsereget a békére, nem pedig a háborúra kell előkészíteni. A „komoly eset” a béke – hangoztatták a reformisták, a hadsereg üzem feladata pedig a „béketermelés” (Produktion von Sicherheit).

Ez a felfogás bátorította azután a hadsereg több tízezer hivatásos, ténylegesen szolgáló és tartalékos katonáját, hogy – élve az alkotmányban rögzített jogaival –, megtagadja a szolgálatot, amikor az Öböl-háború idején Törökországba vezényelték. Az eset óriási feltűnést keltett és a hazai és nemzetközi sajtóban súlyos bírálatok érték a hadsereget, olyan bírálatok, melyek egy magas beosztást betöltő német tábornok szerint már a „megvetés” határát súrolták.

Nagyon veszélyes jelenségek ezek! Nyilvánvaló ugyanis, hogy a háború marad a „komoly eset”, azaz az ország, a társadalom fegyveres védelme. Nem létezhet olyan politikai vezetés, mely az ezzel járó felelősséget elháríthatná magától. Előfordulhat tehát, hogy ugyanaz a politikai vezetés, mely utat engedett az óvó, védő és segítő funkciók leépítéséhez, esetleg még elő is mozdította azt, és ezzel működésképtelenné tette a hadsereget, háború esetén arra kényszerülhet, hogy a fegyvelm legbrutálisabb helyreállítását követelje a hadseregtől, azaz olyan szankciók igénybevételét, melyek ugyan mindig szerepeltek a hadseregek eszköztárában, csak éppen az említett funkciók áldásos hatása folytán igénybevételük a legkritább esetben vált szükségessé. Ilyen volt a francia hadsereg egyes

csapatainál végrehajtott tizedelés 1917-ben és a caporettói áttörést és pánikot követő tömeges kivégzés az olasz hadseregénél, melynek szörnyűségeit Hemingway idézi fel egyik regényében.

Írásom talán hosszabb lett a kívánatosnál, lehetetlen volt azonban ellenállnom azoknak az ösztönzéseknek, melyeket Szabó Péter könyvének tudományos értékei és mély morálitása indítottak el bennem. Érdemes, sőt kell egy ilyen művel részletesen foglalkozni és a benne foglaltakat itt-ott tovább gondolni, hiszen, mondhatni, mintát adott egy „kényes”, ideológiai és politikai elfogultságtól terhes téma feldolgozására. És hány ilyen téma van még!